

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). Частина 3

Анотація. У статті розглядаються походження племені РУСИ та його стосунки з іншими племенами: коланами, борусами, венедами і слов'янами; спорідненість терміна РУСКОЛАНИ з найменнями племен роксолани, елліни, алани. Тексти Вересової книги засвідчили існування Київської Русі, Русколуни та Сурензької Русі.

Ключові слова: Велесова книга, руси, боруси, колани, роксолани, елліни, алани.

РУСИ та РУСКОЛУНЬ¹

У попередньому дослідженні мова йшла про першопредка слов'ян – отця *Ора*, який «започаткував» слов'янські племена. До них належать також *руси*, оповідь про яких червоною ниткою проходить у «Велесовій книзі» (далі – ВК). Виходячи із текстів ВК, розглянемо змістову сторону, а також формальне навантаження цього наймення, що послугує підґрунтям його походження й налагодження стосунків з іншими родинними племенами, зокрема *коланами*, *борусами*, *венедами* та *слов'янами* загалом. Водночас торкнемося в статті деяких споріднених назв помешкань і шляхів міграцій, засвідчених у ВК щодо зазначених слов'янських племен.

Термін *руси* вживається у значенні 'плем'я' в більшості текстів ВК і реалізується в різних відмінкових формах як іменник. Нами засвідчено 39 випадків, коли ім'я *руси* стоїть у називному відмінку множини і виступає в ролі суб'єкта-підмета. Серед цих словоформ найчастотнішим значиться наймення РУСЕ (13 випадків у текстах: д. 4-В, д. 6-Д, д. 18-А, д. 23 тощо). За ним слідує РУСОІ (5 випадків, д. 6-Б, д. 27), РУШТЕ (3, д. 18-А, д. 25) і 1–2 випадки: РУСЫ (д. 7-Є), РУСІЩЕ (д. 34), РУСШТІ (д. 4-Б), РУСІЦІ (д. 32), РУСІЩЕ (д. 17-В), РУШТИЦІ (д. 4-А) тощо. Окрім наймення племені, тут мають місце похідні форми від кореня *рус-* у вигляді *русичі/руські*, тобто ті, що належать до племені *руси*. У цьому разі до кореня РУС- приєднується один із синонімічних суфіксів: -ЩІ, -Щ, -ТИЩ або -ШТ. У текстах зустрічається форма РУС-ШТІ, а також стягнута у вигляді РУШТІ, у результаті чого свідчиться чергування -С/-Ш.

В одному випадку жита змінена коренева форма, зокрема І РЕНСЕ ПОБІЯЩЕТЕ (д. 22), що значить «і *русів* побити [хотіли]». На місці серединного голосного /y/ в корені РУС- утворилося /en/, отримавши вигляд РЕНС-. Така зміна зумовлена тим, що кореневий голосний /y/ у слові РУСЕ перейшов в /e/, який має схильність назалізуватися (так само, як і /a, o/) [11, с. 81], що зумовило утво-

рення сполучення -ЕН-. Подібну зміну засвідчено у ВК у таких словах (д. 22): РЕНСКОЛАНЕ та РЕНСКОЛАІЕМ, де корінь РЕНС- за змістом і формою відповідає РУС-. Подібну фонетичну зміну зустрічаємо і в іншому слові, сюди належать РЫБЬЯНЫ (д. 7-Є) та РЕНБА (д. 9-А). У коренях РЫБЬ- та РЕНЬ-, як і в попередньому прикладі, передбачаємо зміну кореневої голосної у напрямі: */o/ > /e/ + /n/ > /ы/. Можливо, схильність /e/ до назалізації викликана також впливом сполук /en, em/ і наявністю носових голосних у системі праукраїнських діалектів. Цікаво зазначити, що розглядуваний фонетичний процес реалізується у варіантах типу «чистого»/«назалізованого» голосного+н», пор.: РУС/РЕНС, а також *сьто* та ТРЫ СЕНТЕ (д. 22).

Із форм, що передають смисл 'руські', поступово зародилися прикметникові слова зі значенням 'руський'. Вони мають такий вигляд: РУСЬКА (д. 2), РУСЬКУ (д. 4-В), РАУСЬКА (д. 6-Д), РУСЬК (д. 7-Ж), РУСЕК (д. 34) тощо. Але й у цих словах фактично без змін залишається коренева частина РУС-, суфікси та флексії виглядають досить варіативно, аналогічно відмінковим формам іменника, розглянутим нами раніше. Прикметники типу *руський* узгоджуються з іменником, до якого вони належать, і виступають у текстах у позиції атрибута й характеризують загальне поняття *руси*.

До зазначеного необхідно додати, що в поодиноких випадках у текстах зустрічаються форми з коренем РУС, що позначають однину, тобто одноплемінників *руси*. Це такі наймення: РУСО (власне ім'я) (д. 9-А), РУСИЩ (д. 8 /27/) та РУСИШТЬ (д. 37-Б) зі значенням 'русич'. Коренева РУС- не відрізняється від попередніх форм.

Повертаючись до наймення РУСЄ 'руси' зазначимо, що в такому вигляді етнонім є як найпростіше та найдавніше словесне утворення. За формою воно збігається з найменням країни *Русь*, як, наприклад, у вислові КІЙ-СЬКА РУСЕ 'Київська Русь' (д. 8 /27/). Одне й те саме словесне ім'я племені й місцевості, де воно перебуває, належать до найдавнішого пласту слів, що характеризують життя племені. Усе ж первинною в цих найменнях є назва племені, тобто *руси*.

У текстах ВК зустрічаються форми РУС (д. 1), РУСЬ, РУСЕ (д. 2-А), які в більшості випадків виступають у значенні 'країна', на яку вороги нападають, вона ж «*стократ починалася*» й «*стократ розбита була*» (д. 2-А). Характеристика *Русі* подана через призму особистого сприйняття автором тих часів, за яких існувала й розвивалася ця країна. Це – його Батьківщина, котра потребує захисту й підтримки, особливо шкідливими є «*уособиці*» між князями (д. 4-Б), «*та бо Русь єдина має бути*» (д. 8), її підтримує

¹Продовження, початок у Науковому віснику МГУ (Одеса), вип. 9, 10.

могутній Сварг (д. 7-Б). *Русь же «потерпала»* з різних сторін від ворогів: *греків, годе (готів), хезар (хазар), егунитів (гунів)* тощо. Вона ж є «*мати наша, а ми діти її*», з якою ми будемо до кінця, зазначає автор ВК (д. 7-3).

Цікаво відмітити, що під терміном РУСЕ розуміються всі племена руські (слов'янські), які сягають від моря й до гір (д. 19). Іноді тут виступають 'воїни-руси', як в одному із текстів (д. 32), коли Вендеслав «*зібрав Русь*» і повів на ворогів, або 'військо', коли воєвода «*вів Русь до Голуні*» (д. 18-В). Очевидно, що під терміном *Русь* розуміються широко 'країна, Батьківщина' або звужено як 'військо, воїни'. Близькість почуттів автора до своєї країни чітко засвідчується в текстах шляхом персоніфікації цього образу, що відображається словесно у вигляді «*отаборилася Русь*», «*Русь зітхнула і сказала*» (д. 4-А), необхідно берегти «*силу Русі як єдину грозу ворогам*» (д. 28). Особливо широко вживається в текстах слово *Русь* у значенні Батьківщина, яку треба захищати, не жалюючи себе, як говорили предки, «*самі маємо вмирати, а Русь визволяти*» (д. 32), оберігати та гордитися за неї, що є надзвичайно актуальним у давньому і теперішньому часі.

Широко вживаним у текстах з коренем РУС- є термін у вигляді РУСКОЛУНЬ і под., аналіз якого подаємо нижче. Однією зі складових терміна є наймення *Колунь*, яке має самостійний ужиток у текстах ВК. Серед його варіантів необхідно назвати такі: КОЛУНЕХ (д. 4-В) «*греки, були на Колунях*», КОЛУНЕ (д. 17-Б) «*[Колунь] нашу залишили ворогам*», КЪЛОУНЕ (д. 19) «*і мали ми тоді державу за древнім іменем Колань нашу*», КЪЛУНЕ (д. 19) «*мали уділ русів Колунь*». Із текстів видно, що під іменем *Колунь* розуміється місцевість, країна, де проживали руси. Спорідненим до нього є наймення ГОЛУНЕ і под., яке має також широкий ужиток у текстах ВК. До нього належать: ГОЛУНЕ (д. 17-Б) в контексті «*хоч та Голунь, колом будучи, тяжко дісталася ворогам*», ГОЛЪІНЕ (д. 18-А) – «*[воєвода] вів Русь до Голуні*», ГОЛОУНЕ (д. 22) – «*одна частина пішла до Голуні*», ГОЛОУНЕ (д. 22) – «*Голунь був славний і три сотні градусів мав*», ГОЛОІНЕ (д. 34) – «*Голунь – град руський*», ГОЛОІНЬ (д. 34) – «*Голунь град був великим і багатим*», ГОЛОУНЕ (д. 34) – «*пішли до Голуні та до Суренце землі*», ГОЛУНЕ (д. 36-а) – «*відродити маємо Руськень нашу з Голунню і трьомастами городів та сіл*», ГОЛУНЕ (д. 36-Б) – «*відійшли до Києграда і до Голуні*».

Аналіз терміна *Голунь* у текстах свідчить, що більшість його вжитку становить розуміння міста під цією назвою, проте є випадки, де позначається місцевість, частина регіону, подібно до *Колунь*, розглянутого вище. Безсумнівною є спорідненість наймень *Колунь* і *Голунь*, у яких подано різний час їх виникнення. Оскільки, як правило, у мовах відбувається анлаутна зміна в напрямі $k > h$, то можна передбачити походження розглядуваних словоформ із єдиного кореня **kol-*. Згідно з цим, вважаємо, була започаткована назва місця проживання русів, а згодом і наймення регіону, країни. Давніший об'єкт як місто отримав ім'я *Колунь* > *Голунь*, а назва держави залишилася у вигляді *Колунь*.

За логікою речей цікаво подивитися походження наймення *Колунь*. Структурно в ньому виділяються корінь *kol-* і суфікс *-(y)нь*. Останній має посесивне значення вигляду 'один із...', а корінь **kol-* засвідчуємо в етнонімі *слов'яни/склав'яни* [12, с. 196–200], тобто *Колунь* значить

'одне із слов'янських міст; регіон; країна'. Розташовувався цей регіон у північному Причорномор'ї, проте чіткіша локалізація викликає труднощі.

Необхідно зазначити, що корінь **kol-* відображається не тільки в найменні праслов'янського племені, а також самостійно вживається в текстах ВК у вигляді терміна: КОЛО (д. 1) «*зануримо душі наші в [старину], бо то є наше, що прийшло з Колом, і творить Божу силу*»; КОЛІ (д. 4-В) «*віче ... мало думати про свої кола (= укріплення, міста) – С. Піддубний*»; ОКОЛО (д. 4-В) «*Ворженець був древнім... і огорожений по колу від нападників*»; КОЛБО (д. 6-Д) «*[веди] вкрали у нас, і не маємо нині Кол*»; КОЛІЕ (д. 11-А) «*Бога ... просимо не переставати живих явищ Кола крутити в Яві*»; КОЛО (д. 12) «*[слава] Хорсові, що златорунні кола крутить*»; «*[РУСИЧІ] сказали: утворимо коло [КОЛІЕ], і були захищені ним*» (д. 17-А), КОЛЕМ (д. 17-Б) «*та Голунь, колом будучи, тяжко дісталася ворогам*»; КЛОУМ (д. 17-Б) «*наші міста колом ставити маємо*»; КОЛО (д. 27) «*Коло і коні то сила наша дійова*»; КОЛІЕ (д. 33) «*[князів] обирали по сьомому колу од Коляди до Коляди*» /ОД КОЛЯДЕ ДО КОЛЯДЫ/. Очевидною в текстах є семантика двох типів: позначення загальнолюдських знань щодо КОЛОВОРОТУ в природі, насамперед часу, та конкретні «колові» реалізації на Землі у вигляді укріплень і валу кругом міста чи інших населених пунктів. У природі така семантика виявляється в циклічному русі сонячних світил навколо Землі, у змінах року, дня і ночі, які, за уявою древніх, не маючи початку чи кінця, змінюються в постійному коловороті й управляються небесними божествами. Серед останніх називаються у текстах *Сварг, Хорс* – бог Сонця, що пояснює перехід терміна КОЛО на позначення сонця. На цей кшталт в українській мові [4] серед інших зустрічаємо такі слова: *коло* зі значенням круглий майданчик для танців, бігів, *коловий, колонийка* – гуц. пісня, танець, *по другому колу* – повторно, *коляда* – славлення Різдва. Загалом-то поняття *Коло* ввійшло до слов'ян в основу язичницьких вірувань і закріпилося в народних святах та фольклорі. Походить це слово із іє. **k^wel-* [2, с. 148], із якого, як уже зазначалося, вийшли також назви етносу *слов'яни/склав'яни* – арії-землероби [12]. Землеробська семантика має місце й у похідних словах розглядуваного кореня *коло-*, наприклад: *колон* – сільський мешканець (у Римськ. імперії, країнах Західної Європи та Візантії), *колобок* – невеликий круглий хлібець, *колос, колосся, коловорот/коловерт, колода, колодязь* тощо. Цей термін має місце при святкуванні *Коляди*, у *колових* танцях, у *колі* віночка, у *колових* рухах мольфарів при замовляннях.

Розглянута вище складова *-Колунь* у словах типу РУСКОЛУНЬ має надзвичайне широке поле реалізації й виявляється в численних варіантах. Серед них зустрічаємо такі: РУСКОЛУНЕ, РУСКОЛУНЬ (д. 4-А), РУЗКОЛУНІ (д. 4-Б), РУСКОЛАНІУ, РЕНСКОЛАНЕ (д. 22), які мають двояку семантику – наймення країни або мешканців цієї країни. Одне і друге може виражатися однією формою (д. 6-В), зокрема РУСКОЛАНЕ в контексті «*і була тоді Руськолань сильна та міцна*» та РУСКОЛАНЕ – «*русколані...порядкували на півдні*». Зустрілася форма РУСКЕНЬ (д. 36), у якій засвідчено зникнення серединного складу -ЛА-. Подібну редуковану форму зустрічаємо в найменні населеного пункту в Молдавському князівстві у ви-

гляді *Роускани* [10, с. 308], що свідчить про протяжність помешкань РУСКОЛАНИ від Молдови до Дону вздовж Причорномор'я. Звернімо увагу ще на одну особливість розглянутого терміну: РУСКОЛУНЬ у більшості випадків позначає місцевість (аналогічно КОЛУНЬ), а РУСКОЛАНЕ стосується мешканців зазначеної території. Якщо на терені КОЛУНЬ проживали греки, то їх називали ГРЬЦКОЛАНЕ і под. Отже, суфікс *-унь* тяготеє до найменш локальних, а *-ань* позначає жителів, тобто одноплемінників (пор.: *слов'яни, поляни, древліани* тощо). Оскільки наймення племені є первинним до однойменного терену їхнього помешкання, то необхідно допустити, що етноніми типу *поляни, колани* є ранішими, ніж наймення місць їхнього проживання. Повернімося ще раз до розгляду терміна *русколани* в текстах ВК.

З часу князювання слов'ян останні розділилися на три племені. Це зазначено в наступному тексті ВК (д. 8): А П(О) ОЦЕ О ТРИЕ СЫНОВЕ (Е)ГО РОЗДІЛЕНЩЕСЯ НА ТРИЦЮ А ТАКО СТА О РУСКОЛАНІЕ А ВІЕНЬЩЕ ЕЖЕ СЕН РОЗДІЛЩЕСЕ НА ДВЫ ТА БО ТВА ОБ БОРОСІЕХ ЯКВЕ БЯЩЕТЕ РОСТРЖДЕНА НА ДВІЕ А ТОГДІЕ ІМАХОМЬ СКОРО ДЕСЕНТ. Спершу необхідно уточнити наявний переклад, запропонований Б. Яценком [3, с. 35]: «а по отцю Ору сини його розділилися на трійцю, і так стало; про руськолань і вєнедів, що розділилися надвоє; та про борусів, які були розторгнуті на дві частини. І тоді скоро мали і десять (частин)». Необхідно зазначити, що тричленний поділ племен є соціально й хронологічно вторинним, первинним же був поділ лише на два племені, коли із одного (усього) племені вичленилося ще одне плем'я. Саме в такому вигляді відбувалися зародження й розвиток поняття числа і його матеріальних реалізацій у різних народів [14]. Тому автор ВК у цьому місці фіксує наслідки двох поділів, у результаті чого витворилося три племені. Спочатку відбувався поділ єдиного племені, у результаті чого утворилися *руськолани* й *вєнеди*. Останній етнонім, як свідчить наше дослідження, походить від терміна *слов'яни*, проте вживається в сильноредукованому вигляді, унаслідок чого зникла початкова частина *сло-* [12, с. 196–204]. Тобто, *вєнеди* – це ті самі *слов'яни*, але які територіально мешкали в північно-західному ареалі. Отже, текст ВК свідчить, що первісно із єдиного союзу племен *слов'яни* (= *вєнеди*) виділилися *руськолани*. Зупинімося на семантиці цього етноніма.

У нашому розумінні структура *руськолани* має в собі дві складові семи: *русь-*, що походить від іє. **k^wer-* зі значенням «скотарі» та *-колани* – від іє. **k^wel-*, що значить «землероби». Це був час, коли ці групи слов'ян вели суміжне господарство й утворювали єдиний етнос. Звідси витікає, що первісно *руськолани* займалися і скотарством, і землеробством, залежності від умов помешкання. Якщо вони знаходилися в степах біля моря, у них переважало скотарство, коли ж під тиском інших племен вони змушені були мігрувати на північ, у ліси, де вони освоювали ділянки лісу під землеробство, тут їх називали «огнищанами».

Зазначене вище розуміння *руськолани* мало місце в той ранній час, коли це слово було сполученням двох сем 'скотарі + землероби' й виражало, відповідно, складне поняття.

З того часу, коли слово *Колани* стало позначати місцевість, між основами *русь* і *колани* зародилося атрибу-

тивне відношення, у якому перша складова *руси* позначала етнос, а друга – *колани* мала посесивне значення (д. 4-А) (частіше в такому значенні вживаються форми типу КОЛУНЕ /д. 17-Б, д. 19, д. 4-в/). Нові відношення в складному слові *руськолани* набули такого смислу: досл. *руси коланські*, тобто *руси, що мешкала в Коланах*. Така семантика підтверджується і в іншому подібному словоутворенні ГРЕЦЬКОЛАНЕ (д. 18 Б), ГРЕЦЬКОЛАНЕ (д. 23), ГРЕЦЬКОЛАНЬ (д. 34), що має смисл *греки коланські*, тобто *греки, що мешкали в Коланах*. Отже, повертаючись до зазначеного перекладу фрагмента тексту, відмічаємо, що термін *руськолани*, ужитий у контексті зародження племені, необхідно перекласти словом *руси*, і загалом текст зводиться до вигляду: *і так сталося, що витворилися [вєнеди (слов'яни) та руськолани (руси)]*.

Із *руськоланів (русів)*, які далі поділилися, походять *боруси*. Вважаємо, що в первісній формі цей етнонім існував у вигляді *бори* і є безпосередньо спорідненим із етнонімом *орії*, та, як зазначає С. Піддубний, це була «одна з перших назв русів» [6, с. 32, виноска внизу]. Таке розуміння витікає з тексту ВК: (д. 6-А) ОД ОРИЕ ТО СЕО БЯЩИ НАШОІ ОЦЕ СО БОРУСОІ («Од Ора були наші отці спільно з борусами»). І далі: А БОРУСІЦЕ ТУ БО БОРИ («а борусичі то були бори»). Очевидним у зазначеному етнонімі був корінь *БОР-*. Оскільки слов'янські мови зазнали великого впливу з боку мови трипільців, про що в нас уже була мова раніше [13], то форма *bor-* логічно виводиться із кореня іє. **k^wer-* зі значенням *скотарі, воїни*. Останній розвинувся в такому напрямі: іє. **k^wer-* > псл. **kwer-* > слав. **gwer-* > **bor-*. Очевидною є спорідненість етнонімів *бори* та *руси*, які походять із іє. **k^wer-*. Щодо терміна *руси*, то він суттєво змінив первісну форму, у якій зник початковий склад *k^we-* і з'явилося кінцеве *-си* із колишнього суфікса псл. **hi-* (< іє. **ke-*), що позначав збірність і цілісність. Етнонім *бори* вбачаємо у свідченні Прокопія Кесарійського, який зазначає, що слов'яни й анти в давнину називалися *спорами* як 'розкидані по селах' (Σπόροις) [9, с. 185]. Таке розуміння у грецькій мові, на нашу думку, має розглядатися як вторинне та запозичене із слов'янських мов, у яких *спори* є ідентичним до *бори*, що значить *слов'яни-скотарі*. Очевидною є спорідненість *бори* та іє. **(s)k^wer-*, де початковий приголосний виступає в словах як «рухомий-*s*» (О. Мельничук).

Ще одне свідчення про плем'я *бори* зустрічаємо у К. Птоломея (II ст. н. е.). Відомий у світі географ Птоломей відмічає в Європейській Сарматії 50 різних народів, серед них свідчається також *боруски* (*Воро – скоі*) [9, с. 51]. В останньому свідчається суфікс *-sc-* та закінчення *-oi*, корінь *borou-* збігається з назвою племені *бори*.

Зазначений корінь *бор-* зустрічаємо і в одному із давніх наймень Дніпра *Борисфен* (д.гр. *Βορυσθένης*, лат. *Porysthenes*), засвідченому в античних працях Геродота, Страбона, Плінія Старшого. Вважається, що цей гідронім представлений у фонетико-метатезному варіанті давньої та пізнішої назв: *Pory-sthenes* і *dana-per* (О. С. Стрижак) [12, с. 166–167], семантику яких зводимо до вигляду: *борусів річка/річка слов'янська*. У зазначеному випадку значення кореня *бор-/пор-* збігається, що дає змогу припустити походження гідроніма *Дніпро* від наймення слов'янського племені *бори*, яке мешкало на берегах цієї річки.

Повернімося до текстів ВК, що відображають помешкання русів. Щодо їхнього місця проживання автор ВК

пише: (д. 6-В) «[Руськолани] порядкували на півдні, а боруси [БОРУСЕ] на півночі», утворивши дві гілки роду «Велика і Мала Борусь» [ВЕЛИКА І МАЛА БОРУСЕНЕ]. Цей самий корінь БОР- вживається в найменнях слов'янських князів: БОРУСЛАВЬ (д. 25), БОРЬВЛЕНЬ (18-Б), БРАВЕЛЕНЬ (д. 29), БОРОВЫНЬ (д. 36-А). Закоренева частина виконує роль атрибута, зокрема 'слов'янський (князь), великий, перший'. Такі двоосновні наймення князів були типовими для описуваних подій у ВК.

Отже, первісно слов'янський рід започаткував два розгалуження, представлені *слов'янами* й *руськоланами*. Останні породили згодом племена *боруси/руси*, а *слов'яни* постали у вигляді *венедів* та *антів*. Із текстів ВК витікає, що загальноновживаними до споріднених племен є терміни *слов'яни* й *руси*. Водночас розрізняються КІЙСЬКА РУСЕ 'Київська Русь' та РУСКОЛАНЕ 'руські колани'. До цієї гілки племен зараховуємо також *Сурозьку Русь* (д. 6-В), яка сусідствовала на периферії Сходу з *руськоланами* і займала побережжя Чорного та Азовського морів (д. 21). Розглянемо детальніше зазначене наймення *Суренжі*.

У текстах ВК зустрічаються такі споріднені імена: КОМНОЩЬ СУРАЖОУВ у контексті (д. 3-А) «*хай потягне в небо коней Суражієвих*», СЛВУ СУРАЖІУ «*оспівуймо ж славу Суражію*», ЗЛАТ СУРАЖІЩЕВ «*коні золоті Суражієві*», у текстах (д. 4-В): СУРА «*і йшли вони до Сури на південь*», СУРАЖЬГРАД «*і Сурожград утверджували біля моря*», СУРАЖЬ «*[Білояр] кріпив град Сурож*» та в інших випадках: (4-Г) «*Суражію [СУРЕНЖЕ] бо святому бути над нами!*», «*Се гонить Сурож [СУРОЖ] і б'є ворогів наших*», «*Сурія [СУРІА], світи на них і до нас*»; (6-В) «*Сурожці [СУРЕНЖЕ] звалися Сурожською Руссю [СУРЕНЖКА РУСА]*», «*поки на Суренжі [СУРЕНЖЕ] не стало князів сильних*»; (д. 6-Д) «*Сурож [СУРЕНЖ] огречена*», (д. 6-Е) «*пішли по морських берегах до Суренжа [СУРЕНЖЕ], аби утворити Суренж [СУРЕНЖ]*», (д. 21) «*[храми] і в Суренжі [СУРЕНЖЕ] на морі Сурськім [СУРЬСТІЕМ] та Синім, ... суренські [СУРЕНЬСТІЕ] побиті ворогами*» та (д. 34) «*пішли до Голуні та до Суренце [СУРЕНЦЕ] землі*» тощо.

У всіх випадках зустрічаємо початкову форму-корінь СУР-, за нею слідує суфікси -ЕН, -АЖ/АЖЬ, -СТ/-Ц і флексія. На місці закореневої частини, вживається, наприклад, -ЕН: СУРЕНЖ, СУРЕНЦЕ, тоді як у текстах мають місце також форми без носової ознаки голосного типу СУРАЖІУ, СУРАЖЬ. Із славістики відомо, що в слов'янських мовах у сполучі «голосний + *n*» міг утворюватися носовий голосний, що зумовлювало реалізацію у слові відкритого складу, унаслідок дії «закону відкритих складів» (точніше, впливу Трипільського субстрату). Порівнюючи з вищезгаданим РЕНСКОЛАНЕ 'Руськолань' можна передбачити в формах типу СУРЕНЖ, СУРЕНЦЕ кореневе РУС-, де кінцеве -С є тотожним до -Ж/-Ц, згідно з результатами праслов'янських палаталізацій. Останні свідчать, що -С, -Ж, -Ц витворилися із задньоязикового /r'/ (< *k-), загалом зазначеним змінам передувало посл. *ruh-'русь'. Отже, указані форми типу СУРАЖЬ/СУРЕНЖ мають у собі складові: *СУ-РУСЬ, серед яких початкове СУ- виступає як префікс зі значенням 'разом, з...' (аналогічно *су-сід*, *су-путник*). Реконструйована форма *СУ-РУСЬ значить 'разом з Руссю, суміжно з Руссю'. Із контексту випливає, що СУРЕНЖКА РУСА знаходилася поряд з Русь-

колоною. Остання була на території Північного Причорномор'я, Суренжська Русь, згідно з текстами ВК, мешкала на крайньому сході від Руськолани й займала терен дельти Дону та Приазов'я. Тут же був град СУРАЖЬ, річка СУРА, мешканці СУРЕНЖЕ, територія мала також коротку назву СУРЕНЖ. Від цього самого кореня (СУ)-РУС у текстах вживаються прикметники, зокрема «*на морі Сурськім [СУРЬСТІЕМ] (= Азовськім)*», «*суренські [СУРЕНЬСТІЕ] побиті ворогами*», у яких є суфікс -СТ.

У подібних до розглянутого в текстах вживаються словоформи типу СЛВУ СУРАЖІУ «*оспівуймо ж славу Суражію*», ЗЛАТ СУРАЖІЩЕВ «*коні золоті Суражієві*» тощо. У словах СУРАЖІУ, СУРАЖІЩЕВ є корінь СУР-, що значить 'Сонце', яке стоїть над нами: «*Суражію [СУРЕНЖЕ] бо святому бути над нами!*». У цьому випадку СУР- вживається у значенні 'сонце' з відповідними суфіксами посесивного значення. У мовознавстві етимологи виділяють два синонімічних корені, що позначають 'сонце': *sun-* і *sur-* [17, с. 710–711]. Обидві форми зустрічаються в текстах ВК, про що буде мова пізніше.

Повертаючись до терміна РУСЬКОЛАНИ, зазначимо, що його складові пов'язані з онімами, які, на перший погляд, не знаходяться на поверхні, проте, на нашу думку, мають з ним спорідненість. До цього гнізда слів зараховуємо насамперед етнонім *роксолани*, на деталях якого зупинимося нижче.

Історики зараховують *роксоланів* до сарматських племен (Тацит, Страбон), які знаходились між Танайсом і Борисфеном біля Меотійського озера (Азовського моря). К. Птоломей також поміщає *роксоланів* по Меотійському побережжю. На Певтингерівій карті, що відноситься до XII–XIII ст., але відображає події початку нашої ери, це плем'я знаходиться на середині Південного Бугу [9, с. 68]. Пізніше вони мігрували до Дунаю й уторглися в Римську імперію, у VI ст. їх захопили гуни, після чого роксолани зникають з історії народів.

Щодо походження етноніма *роксолани* існують різні точки зору, від з М. Ломоносова й до сьогодні має місце думка, що *роксолани* та *роси/руси* – це один і той самий народ. Д. Іловайський ототожнював роксолан з Руссю і вважав їх слов'янами. О. Галкіна передбачає, що роксолани в IV–VIII ст. розвинулися в новий етнос *русів*, утворивши *Руський каганат* [5]. Таке державне утворення нібито включає в себе русів та іраномовних аланів, що уособлюють сарматське плем'я. Останнє пов'язане з найменням царя русів у вигляді *Rus-khaqan*, як це подибуємо в арабо-перських письменах [там само, с. 60]. Очевидно, що термін «Хакан русів» не є випадковим і засвідчує, що в зазначене державне утворення входили й руси, й алани, котрі, як буде показано далі, мешкали на спільній території.

Поширеною є думка В. Абаєва про те, що *роксолани* походять із іранського *roxs-alan*, що значить *світлі алани* [1]. Схожим є тлумачення О. Трубочова, який зводить цей термін до д.інд. *rukṣa-* з подібним значенням [15, с. 27]. Загалом такий асоціативний підхід, як правило, не приводить до переконливого розв'язання проблеми етимології слова, тому вважаємо за необхідне звернутися до словоформи *роксолани* та її відповідників, засвідчених в інших мовах. Зокрема, це наймення лат. *Rhoxolani* та д.гр. *οξολάνοι*, аналіз яких почнімо з окремих словесних позицій.

В інлауті етноніма *роксолани* реалізується сполука приголосних *-к-*, яка нерідко утворюється у словах у результаті метатези (перестановки) первинної сполуки *-ск-*. Подібне фонетичне явище поширене в розмовній мові, особливо тоді, коли письмо фактично було ще відсутнє. Так, пор. у нім. *Waks* і з тим самим значенням укр. *віск*, або нім. *Wiskla* Вісла та зміну цього наймення річки до сучасного вигляду нім. *Weichsel*, де серединне прийняло форму метатези */-ks-/*. Подібна зміна має місце у формах зах.сакс. *fixas /fiksas/* та англ. *fisc* зі значенням *риба* [18, с. 7]. Аналогічні перестановки приголосних, наприклад, *sp/ps, wr/rw, Ch/hC, S + P > PS* тощо, були типовими для мов, до них зараховуємо також *sk > ks* (там само, с. 15). У результаті такого фонетичного процесу ретроспективно можна передбачити первинну форму розглядуваного етноніма у вигляді *росколани*, у якому вирізняються дві смислові складові: *рос-* та *-колани*. Це підтверджується також матеріалом інших мов. Так, початкова форма *рос-* реалізована в інлауті лат. *Rhoxolani* та д.гр. *Ῥωξολανοί* зі значенням *роксолани*, у яких можна передбачити перед приголосним */p/* ще один звук. У латині початкове *Rh-* вийшло із *hR-*, те саме у давньогрецькій, де *Ρο-* < **hr-*. Отже, початкове *рос-* реконструюється із **hrus-*, яке засвідчено також у давніх сирійських та інших пам'ятках зі значенням *Русь*.

Отже, наймення *роксолани* має смисл 'руси, що проживають на терені Колани'. Вище було показано, що у ВК зустрічаються також форми, які мають вигляд ГЪРЕЦКО-ЛАНЕ зі значенням 'греки, що проживають на терені Колани'. Очевидно, що в Коланах перебували й руси, і греки. Більше того, на цій території могли бути й інші племена, як про це свідчить наступний матеріал.

У Коланах, як вище зазначалось, була столиця *Голунь* (походить із *Колани*). Спорідненим до зазначеного є наймення племені *алани*, яке в інших мовах має вигляд: лат. *Alani, Halani* та д.гр. *λανοί*. Очевидна абсолютна тотожність названих словоформ з іменем *алани*. Якщо допустити, що наймення *Колунь/Голунь* за походженням слов'янські, то звідси витікає, що ім'я *алани* також має слов'янську природу, хоча вчені зараховують цей етнос до іраномовної гілки [7].

Повертаючись ще раз до топонімів *Колани/Голани*, зазначимо, що спорідненим до них є також етнонім *елліни*, який вирізняється від латинського етноніма *Graecia* греки. Останнє наймення є поширеним в іноземців, самі ж греки свою країну називають *Еллас* або *Еллада* (гр. *Ελλάς, Ελλάδα*).

У багатьох текстових оповідях ВК зустрічається термін *греки*, який характеризується переважно як вороже чи недружелюбне плем'я, хоча історія появи цього наймення була довгою й багатогранною [8]. Розглянемо етнонім *греки* в текстах ВК.

У старі часи руси обирали князів, яких називали отцями своїми й «довгий час і з греками [ГРЬЦЕ] не зналися» (д. 10). Коли будувалася Суренж, «греки [ГРЕЦЦ] приходили як купці до торгищ наших, прибутків шукаючи і землю нашу розглядаючи» (д. 8/3). Автор ВК порівнює їх зі зміями, що «йдуть з півдня, себто з Боспору», відбиті нашими дідами, «греки [ГРЕЦЕ] ще хочуть оточити землю нашу» (д. 19). Образ зміїв у літературі асоціюється з автохтонним населенням Старої Європи, яке було ворожим до прийдешніх арій.

«[Греки пішли на нашу землю] й осіли на ній, незважаючи на русів», які взяли мечі «і відігнали їх до їхнього берега морського» (д. 23). З цього часу й почалися тривалі війни русів зі греками, які намагалися зайняти причорноморські землі. «Греки [ГРЬЦЕ] хотіли підкорити нас біля Хорсуна, та билися ми люто проти рабства нашого» (д. 7-Б). Вони [ГРЬЦЕ] хотіли «нас хрестити, щоб ми забули богів наших і обернулися в їхню віру» (д. 6-Є). «Потерпала Русь од греків [ГРЬЦЕ]» (д. 6-Е), які силою і шляхом християнізації хотіли підкорити цей народ, як зазначає автор ВК в іншому місці: «Та бо Сурож огречена [ОГРЕЩЕНА] і не буде вже своя, руська, бо там боги грецькі і статуї» (д. 6-Д), більше того, князі Аскольд і Дір були «у греків [ГРЬЦЕ] хрещені» (д. 6-Е).

Виходячи з хронології появи греків у Причорномор'ї, які прийшли спершу як купці на землі, зайняті русами, а потім стали ці землі завойовувати й заселяти, усе це можна зарахувати до часу перших контактів зазначених племен, які, згідно з дослідженнями, відносяться до VII ст. до н. е., коли греки вперше з'явилися в цьому регіоні. А це дає змогу також стверджувати, що слов'яни-руси вже в цей час знаходилися в причорноморських степах. Оскільки руси в цьому краї утворювали країну *Колунь* (зі столицею *Голунь*), яка носила наймення відповідно *Русь-колунь*, також *Руськень*, то мешканці її називалися *русько-лани*, як говорилося уже вище. Аналогічно й греки, які в якийсь час захопили *Колунь*, отримали назву *грецьколани*, або *грецьлани* [ГРЕЦЬЛАНЕ] (д. 18-Б).

Якщо розглянути реалізовані в текстах ВК форми ЕЛАНЕ, то можна відмітити, що в усіх їх стабільно виглядає основа ЕЛАН-, яка у свою чергу структурно розпадається на корінь ЕЛІА- та суфікс -Н-, що відповідно значать 'арії-землероби' (походить із іє. **k^wele-*) та 'один із...' (із іє. **-na*). Загалом форма ЕЛАН- існувала як єдина й неподільна одиниця в позначенні племені *елани*, до якої могли додаватися флексія та суфікс, наприклад, ЕЛАН-Е, ЕЛАН-СТ-Е, ЕЛАНЬ-ШТ-Е (д. 25). В окремих випадках у текстах ВК зустрічаємо форми з початковими ІЛАН-, наприклад: ІЕЛАНСТІЕ (д. 29, «греколанець»), ІЛАНЬСКО (д. 34, «еланські»), ІЛАНЬШТЕ «елани». Зміна в корені */e > i/* є закономірною у слов'янських мовах, характерною, окрім інших, для української.

Порівняння етнонімів *елани* та *греки*, які вживає автор текстів ВК, засвідчує їхню близьку смисловою спорідненість, водночас вони мають і відмінності. Іноді в текстах ВК греки й елани різняться між собою, але лише географічно, тобто місцем проживання – у Греції чи Руськолуні. «Греки поміж еланами [ЕЛАНЕОУ] плем'я окреме...» (д. 18-Б), зустрічається уточнення – «греки [так звані елани]» [ЕЛАНЕ] (д. 8). Схоже, що автор ВК пояснює читачу поняття греки на основі вже відомого йому етноніма *елани*. Останні мешкають, як правило, на березі моря, і був час, коли руси заселяли Задонські землі (д. 37-А) і торгували з еланами, «життя наше о тій порі було дружне і мирне». Але все ж елани, як і греки, «суть вороги руськолоніям і вороги богам нашим» (д. 22), займалися торгівлею (д. 37-А) і мешкали на краю морським. Проте «земля [русів] не підкорилася руці еланській [ЕЛАНЬСТЕ] і лишилася руською» (д. 23).

Усе це свідчить, що етнонім *елани* є давнішим за наймення *греки* й не випадково став загальноживаним у

Греції для позначення її мешканців, як зазначає А. Сафір [8]. У грецькій мові *елани* записуються як *Ἑλλήν*, де початкове /h/ є осколком від первісного *Голунь/Колунь*. Усе вищезазначене свідчить, що *елани* є редукованою формою від *Колуни* – країни русів, яка згодом стала синонімічною при позначенні мешканців Греції. Вважаємо, що **еллінська цивілізація** вийшла із теренів Руськолани (вірніше Трипілля), збагативши також давньогрецьку на Балканському півострові. Звернімося детальніше до етимології слова *елліни*.

У словниках зазначається, що *еллін* належить до грецького етносу та позначається в мовах: *λλην*, д.рус. *елинь*, стсл. *линъ*, [16, с. 16], також норв. *Hellas*, калм. *Эллинмудн Орн Нутг*. Наявність у грецькому слові на початку голосного сильного придишу свідчить про вимову в цій позиції приголосного [h], і тому корінь мав вигляд **hel-*. Під цим іменем *Геллен (Hellen)* постав відомий персонаж давньогрецької міфології – прабатько *еллінів*. Він був сином Зевса та Пірри, мав трьох синів: Еол, Дор і Ксут, народжені німфою Орсеїдою, від яких походять грецькі племена – *еолійці, дорійці* та (від синів Ксуфа) *ахейці й іонійці*. Геллен, який започаткував грецькі племена *еллінів*, мав дружину *Орсеїду*. З попереднього аналізу текстів ВК відомо, що корінь *Or-* походить від слов'янської родоплемінної гілки, їхнього праотця *Ора*, а це значить, що дружиною *Геллена* була слов'янка. І, як свідчить ім'я *Геллен* (першопредка *еллінів*), зазначене плем'я знаходилося на терені *Колунь/Голунь*. Звідси витікає, що *еллінські племена* зародилися в Причорномор'ї в дуже давні часи. Можливо, цей термін стикається з іє. **k^vel-*, що мав значення *арії-землероби*, з якого походить також наймення причорноморських *Колунів*, де знаходилися різноетнічні майбутні племена *руси, греки, роксолани, елліни, алани*. Якщо ця гіпотеза правильна, то в цих оповідях ВК засвідчено час зародження зазначених племен у середовищі арійського етносу в епоху Трипілля.

Відмітимо також, що тексти ВК свідчать про існування в пізніші часи *Київської Русі, Руськолани* та *Суренжської Русі*. Як уже вище зазначалося, мешканці зазначених регіонів носили також спільні наймення – *слов'яни, венеда, руси*. Останнє досить часто вживає Ілар Хоругин, автор «Велесової книги». У подальшому аналізі матеріалу ВК зупинимося детально на зв'язках русів з іншими племенами – родинними й ворожими.

Література:

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В.И. Абаев. – Л. : Наука, 1973. – Т. II. – 1973. – 448 с.
2. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы / С.Б. Бернштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 350 с.
3. Велесова книга / ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка. – К. : Велес, 2004. – 256 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Галкина Е.С. Тайны Русского каганата / Е.С. Галкина. – М. : Вече, 2002. – 247 с.

6. Хоругин И. Велеснига : научно-популярное издание / И. Хоругин ; перевод, примитки та коментарі С. Піддубного. – 2-е вид., уточнене, розширене. – Голованівськ, 2010. – 340 с.
7. Кузнецов В.А. Очерки истории алан / В.А. Кузнецов. – 2-е изд., доп. – Владикавказ : Ир, 1992. – 392 с.
8. Сафир А. Греция: реальная и вымышленная / А. Сафир [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://world.lib.ru/a/aleks_safir/greksiarealnaya.shtml.
9. Свод древнейших письменных известий о славянах. – 2-е изд., испр. – М. : Восточная литература, РАН, 1994. – Т. I : I–VI вв. – 1994. – 472 с.
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К., 1977. – Т. 2. – 1977. – 533 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 436 с.
12. Таранець В.Г. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь : [монографія] / В.Г. Таранець. – 2-е вид. – Одеса : ОРИДУ НАДУ, 2009. – 296 с.
13. Таранець В.Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : [монографія] / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРИДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
14. Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) : [монографія] / В.Г. Таранець. – 2-е вид., перероб. і доп. – Одеса : АстроПринт, 1999. – 116 с.
15. Трубачев О.Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье / О.Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – 1977. – № 6. – С. 13–30.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М., 1986–1987. – Т. 2. – 1986. – 672 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М., 1987. – Т. 3. – 1987. – 832 с.
18. Ultan R. A Typological View of Metathesis // Working Papers on Language Universals, No. 7. – Stanford Univ., Calif, 1971. – 49 p.

Таранец В. Г. Велесова книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 3

Аннотация. В статье рассматриваются происхождение племени РУСЫ и его отношения с другими племенами: коланами, борусами, венедами, славянами; родство термина РУСКОЛАНЫ с именами племен роксоланы, эллины, аланы. Тексты Велесовой книги свидетельствуют о существовании Киевской Руси, Руськолун и Суренжской Руси.

Ключевые слова: Велесова книга, русы, борусы, коланы, роксоланы, эллины, аланы.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 3

Summary. This article is dedicated to the investigation of the origin of the RUS, its relations with other tribes: Kolans, Boruses, Wends and Slavs as well as the congeniality of the term RUSKOLANS with the names of the tribes of Roksolans, Hellenes, Alans. The texts of the Veles Book witnessed to the existence of the Kyiv Rus, Ruskolun and Surenzh Rus.

Key words: Veles Book, Ruses, Boruses, Kolans, Roksolans, Hellenes, Alans.